

Aleksandra Đurić Milovanović,
Balkanološki institut SANU, Beograd

VERSKI TRANSFER EVROPA-SRBIJA U XIX VEKU: NAZARENI, BAPTISTI, METODISTI I ULOGA BRITANSKOG BIBLIJSKOG DRUŠTVA

Apstrakt: Teorija kulturnog transfera najčešće obuhvata oblast intelektualne istorije, književnosti, materijalne kulture, umetnosti, nauke, ali vrlo dobro može da se primeni i na versku sferu, bilo da je reč o razmeni i uticaju religijskih ideja ili verske prakse. Religijski transferi i mobilnost verskih praksi bili su predmet istraživanja u pojedinačnim studijama, iako se verski transfer najčešće posmatra kao deo kulturnog transfera u najširem smislu te reči. Ovaj rad je usredsređen na pojavu evanđeoskih ili neoprotestantskih zajednica tokom 19. veka koje su se razvijale u različitim delovima Centralne Evrope. Misionarskim zalaganjem i pokretljivošću verskih ideja, nazareni, baptisti i metodisti bili su prve neoprotestantске zajednice na prostoru Južne Ugarske i Kraljevine Srbije. Oni su dobijali nove sledbenike među različitim etničkim grupama: Mađarima, Slovácima, Nemicima, Srbima i Rumunima, koji su imali veoma različito versko poreklo: rimokatolici, pravoslavci, luterani i kalvinisti. Najznačajniji oblik verskog transfera u 19. veku bila je pojava prvog prevoda Biblije na srpski jezik. U radu se ističe značajna uloga Britanskog biblijskog društva u distribuciji i štampanju Biblije što je učinilo dostupnom, posebno među neoprotestantskim vernicima.

Ključne reči: verski transfer, neoprotestanti, evangelističke zajednice, Britansko biblijsko društvo, prevod

Uvod: verski transfer kao oblik kulturnog transfera

Teorija kulturnog transfera najčešće obuhvata oblasti intelektualne istorije, književnosti, materijalne kulture, umetnosti i nauke, ali se veoma dobro može primeniti i na religijsku sferu, bilo da je reč o razmeni i uticaju verskih ideja ili verskih praksi. Verski transferi i mobilnost verskih praksi bile su predmet istraživanja pojedinih studija, iako se verski transfer najčešće posmatra kao deo kulturnog transfera u najširem smislu te reči.¹ Verski transfer može uključiti različite forme: religijsko znanje i učenja, relikvije, prevode verskih tekstova, arhitekturu verskih objekata, versku muziku i slično.² Ovaj rad posvećen je temi verskog transfera u XIX veku

1 O verskom transferu videti uvodnu studiju: Rémy Bethmont and Aude de Mézerac-Zanetti "Introduction – Cultural Transfers in Religion: Circulating the Book of Common Prayer in Europe", *Revue Française de Civilisation Britannique* [online], XXII-1, (2017), str. 1–28, kao i Alexander A. Dubrau, Davide Scotto and Ruggero Vimercati Sanseverino (eds), *Transfer and Religion Interactions between Judaism, Christianity, and Islam from the Middle Ages to the Twentieth Century* (Tuebingern: JCB Mohr, 2021).

2 Williem O'Reilly, "Ireland in the Atlantic World: Migration and cultural Transfer", in *The Cambridge History of Ireland* (Cambridge University Press, 2018), 385–408. Pristupljeno: 15.12.2022. <https://doi.org/10.1017/9781316338773.019>

iz perspektive pojave i širenja evanđeoskih zajednica, pre svega na prostoru Austrougarske, kasnije i Kraljevine Srbije, i pojave prvih protestanata među dominantno pravoslavnim Srbima i Rumunima, ali i ostalim etničkim zajednicama koje su naseljavale ovaj prostor. Verski transfer tog tipa nije previše obrađena tema u srpskoj historiografiji, ali svakako studije istoričara Bojana Aleksova *Nazareni među Srbima, verska trvenja u južnoj Ugarskoj i Srbiji od 1850. do 1914. godine*, kao i dve monografije o istoriji protestantizma Branka Bjelajca predstavljaju veoma dobre temelje za proučavanje verskog transfera kada je reč o novijim protestantskim zajednicama.³

Pojava tzv. *novoveraca*, odnosno novih protestantskih pokreta, koji su se razlikovali od tradicionalnih protestantskih crkava luteranske i reformatске, bio je fenomen koji je značajno i dugoročno izmenio religijski pejzaž ne samo južne Ugarske, već delom i Srbije, južno od Dunava.⁴ Fenomen koji je doprineo širenju novog načina praktikovanja vere koji do tada nije bio zastupljen. Pojava prvih novih ili neoprotestantskih zajednica otvorilo je put nastajanju odnosno osnivanju putem misionarskih aktivnosti sličnih verskih tradicija, kao što su baptisti, metodisti, adventisti sedmog dana, pentekostalci i drugi. Druga polovina XIX veka i prostor, koji Aleksov opisuje kao onaj na kojem su se susretale, preplitale i nadgrađivale različite kulturne, društvene, političke i verske tradicije, bio je pogodno tle za verski transfer imajući u vidu da su prve zajednice nazarena osnovali mađarske zanatlije.⁵ Moglo bi se reći da je važnu ulogu u stvaranju temelja za osnivanje i širenje novih protestantskih pokreta imalo i doseljavanje protestantskog stanovništva u južnoj Ugarskoj, nakon Patenta o verskoj toleranciji cara Josifa II, 1781. godine kojim se omogućilo naseljavanje ne samo rimokatolicima, već i luteranima i kalvinistima. Prvi doseljeni protestanti bili su nemački luterani, dok je prema pojedinim izvorima prva crkvena opština osnovana 1793. godine u Francfeldu u Banatu.⁶ Upravo su ti delovi južne Ugarske gde su protestanti već bili nastanjeni, nešto kasnije biti prostori za osnivanje neoprotestantskih ili evanđeoskih zajednica tokom XIX veka.

Savremeni evanđeoski pokreti predstavljaju slobodne crkve reformacije baštine, nastale isprepletanom uticajem puritanizma, pijetizma i anabaptizma. Temeljna karakteristika evanđeoskog pokreta vezuje se za evangelizaciju ljudi, odnosno širenje jevanđelja. Evanđeoski potiče od grč-

3 Bojan Aleksov, *Nazareni među Srbima. Verska trvenja u južnoj Ugarskoj i Srbiji od 1850. do 1914.* (Beograd: Zавод за уџбенике, 2010).

4 Aleksandra Đurić Milovanović, *Двоструке мањине у Србији. О посебностима у религији и етницијету Румуна у Војводини* (Beograd: Балканолошки институт САНУ, 2015), 9.

5 Bojan Aleksov, *Nazareni među Srbima*, 12.

6 Branko Bjelajac, *Протестантизам у Србији. Прилози за историју реформацијског налсеља у Србији, први део* (Beograd: Алфа и Омега, 2003), 38.

ke reči *evangelion*, sa značenjem dobra vest, radosna vest i širenje radosne vesti drugima, u osnovi učenja evanđeoskih zajednica je prenošenje, propovedanje i širenje jevanđelja, uz naglasak na povratak izvornom apostolskom hrišćanstvu. Zajednice koje su u osnovi naglašavale značaj ličnog doživljaja Boga, kao i iskustvu ponovnog rođenja, suštinski imaju temelje u anabaptističkoj tradiciji. Evanđeoski pokret ima nekoliko osnovnih karakteristika: obraćenje ili konverzija, centralnost Biblije, širenje jevanđelja, krštenje odraslih vernika.⁷ Termin neoprotentizam, koristi se gotovo kao sinonim sa terminom evanđeoski, iako je sveobuhvatniji, budući da uključuje i one zajednice koje sebe ne smatraju evanđeoskim krilom reformacije, ali hronološki obuhvata zajednice nastale tokom XVIII i XIX veka.⁸

Verski transfer na primeru nazarena

Nazareni nastaju 30-ih godina XIX veka u Švajcarskoj, kao jedan od mnogobrojnih pokreta preporoda koje su u XVIII veku započeli nemački pijetisti, a koji su insistirali na iskustvu novog rođenja. Bivši kalvinistički sveštenik, Samuel Hajnrh Frelih je 1832. godine u Lajtvilu, u Švajcarskoj, okupio grupu anabaptista i reformata koja je postala poznata kao *Evangelisch Taufgesinnter* ili evanđeoski baptisti. Frelih je tvrdio da je doživeo unutrašnje obraćenje (konverziju) i da je počeo da traga za novom, pravom verom.⁹ Revitalizujući pojedine principe na kojima se zasnivala zajednica menonita, Frelih se zalagao za strogi pacifizam, odbijanje polaganja zakletve, krštavanje samo odraslih i potrebu za odvajanja od sveta (zabranu konzumiranja alkohola, pušenja, učestvovanja na javnim svetkovinama i zabavama). Frelih je bio i pod snažnim uticajem anabaptista, radikalnog ogranka reformacije, koja je takođe naglasak stavljala na pacifističke principe i zabranu krštenja dece. Članovi zajednice mogli su da budu samo odrasli koji su prošli kroz proces konverzije, odnosno novog rođenja krštenjem i unutrašnjeg doživljaja obraćenja. Evanđeoski baptisti insistirali su na odvajanju od sveta, strogoj disciplini i visokim moralnim načelima, dok su članovi zajednice bili jednaki bez obzira na etničku pripadnost ili socijalni status. Istoričar Delbret Grac naglašava da „iako su evanđeoski baptisti grupa sastavljena od više bivših pripadnika reformatske crkve i anabaptista, doktrinarno su bliži anabaptistima“.¹⁰ Državna crkva je Freliha i njegove sledbenike počela da proganja, budući da je polovinom

7 Александра Ђурић Миловановић, *Двоструке мањине у Србији*, 71.

8 *Ibid.*, 73.

9 Бојан Алексов, *Назарени међу Србима*, 51.

10 Delbert L. Gratz, *Bernese Anabaptists and their American Descendants* (Scittdale PA. Herald Press, 1953).

XIX veka propovedanje u kućama bilo zabranjeno, kršenje novorođenčadi obavezno, dok je venčanje bilo priznato samo zvaničnim crkvama – luteranima, katolicima i Jevrejima. Nakon sukoba s državnim vlastima kantona Argau, Frelih započinje misionarska putovanja po Švajcarskoj i objavljuje svoja prva dela. Na misionarskim putovanjima, Frelih okuplja nove pristalice i osnova „svete opštine“. Prvi Frelihovi sledbenici bili su menoniti, koji su živeli u izolovanim planinskim selima. Istrajnim i kontinuiranim misionarskim putovanjima, Frelih je do 1850. godine, osnovao 110 crkava.¹¹

Za verski transfer, odnosno prenošenje nazarenskog učenja na prostor Austrougarske, zaslužni su bravari Janoš Denkel i Janoš Kropaček, koji odlaze u Švajcarsku kako bi usavršili zanat. Tamo su se obratili pod uticajem Frelihovih propovedi. Po povratku u Peštu 1839. godine, sa svojim učenjem upoznali su Lajoša Henčēja koji će imati ključnu ulogu u širenju nazarenstva u Ugarskog.¹² B. Aleksov navodi da je Henčej za Frelihove sledbenike počeo da koristi ime nazareni.¹³ Početkom pedesetih godina, Ištvan Kalmar prevodi s nemačkog pojedina Frelihova dela na mađarski jezik i misionarenjem osniva nove zajednice. Prvi obraćenici bili su zanatlije u Budimpešti, uglavnom kalvinisti i luterani. Henčej je pisao i tumačio temelje vere na svoj način, te se pojedine interpretacije nisu u potpunosti podudarale sa Frelihovim. Progoni zajednice u Ugarskoj intenzivirani su 1848/49. nakon revolucije.

Multietnička sredina bila je veoma pogodna za širenje nazarenskog učenja među Nemcima, Mađarima, Slovacima, ali i dominantno pravoslavnim Srbima i Rumunima. Na pojavu nazarena među Srbima, pravoslavna crkva reagovala je veoma negativno, a o nazarenima su publikovani brojni tekstovi i pamfleti kako bi se sprečilo njihovo delovanje.¹⁴

11 Бојан Алексов, *Назарени међу Србима*, 76.

12 Бојан Алексов, *Назарени међу Србима*, 77.

13 *Ibid.*

14 Najbrojniji su bili tekstovi pravoslavnog teologa iz Banata, Vladimira Dimitrijevića. Dimitrijević je studirao teologiju u Černovicama, koju je završio 1897. Iste godine postavljen je za katihetu u Budimpešti, a sledeće godine i za pomoćnika tamošnjem sprskom pravoslavnom parohu. Godine 1901. stekao je doktorat iz teologije, koji je odbranio u Černovicama. Dimitrijević je napisao nekoliko studija o pojavi i istoriji nazarena: *Nazarenstvo, njegova istorija i suština* (1894), *Jedan razgovor sa nazarenom* (1894), *Zašto se nazarenstvo širi i kako bi se moglo sprečiti?* (1898), *U nazarenskoj skupštini* (1903). Ove studije, nastale su kao antinazarenska propaganda i imaju dokumentarnu vrednost s obzirom na to da su se pojavile u trenutku najvećeg širenja nazarenstva. Pored toga, nazareni nisu ostavljali nikakve pisane tragove o svojoj zajednici, te su studije Dimitrijevića jedno od retkih svedočanstava o istoriji nazarenskog pokreta, iz perspektive pravoslavnog teologa. Važno je pomenuti da su dela Dimitrijevića objavljivana

Nazareni su na svojim bogoslužjenjima koristili narodni jezik, dok su u etnički mešovitim sredinama praktikovali i višejezične propovedi. Pevanje himni *a capella* iz pojanice Harfe Siona bio je takođe sastavni deo nazarenske službe u kojoj su vernici aktivno učestvovali. Upravo kao što su to činili i prvi hrišćani koji su, kako navodi Aleksov „aktivno učestvovali u bogoslužjenju, ali je ono s vremenom klerikalizovano i ritualizovano“.¹⁵ Prevod i upotreba nazarenske pesmarice i himni predstavljaju jedan od oblika verskog transfera, budući da je pesmarica prevedena na srpski i imala široku upotrebu među nazarenima, a i među pojedinim baptističkim i adventističkim zajednicama. Poreklo imaju u himnama reformatske ili kalvinističke crkve, sve dok Harfa Siona nije sa nemačkog prevedena na mađarski jezik 1866, a kasnije na jezike monarhije. Harfu Sionu na srpski preveo je 1878. godine, Jovan Jovanović Zmaj, zajedno s Đorđem Rajkovićem, što je bio značajan i ključan doprinos širenju nazarenstva među Srbima. Zmaj je preveo oko 150 pesama, a u crkvenoj štampi pokrenuta je i javna kampanja i osuda zbog Zmajevog prevoda. U odgovoru na napade, Zmaj je „izrazio žaljenje ukoliko je njegov prevod nazarenskih pesama bio upotrebljen protiv pravoslavne crkve, ali je bio nepokolebljivog stava da su one prelepe, iskrene i uistinu pobožne, kao i da mogu biti od koristi za samu Crkvu“.¹⁶ Pesmarica je štampana u preko 8.000 primeraka. O prevodu *Harfe Sione* na srpski jezik, pravoslavni teolog Vladimir Dimitrijević ističe negativan stav o rasprostranjenosti nazarena:

Po Sremu, Bačkoj i Banatu nema već više sela ni zaseoka, kuda se ne bi svraćali nazarenski apostoli, da vrbuju sebi pristalice; nema tuda ni varoši više gde nazareni ne zidaju sebi „skupštine“, u kojima se peva iz zloglasne Harfe Siona.¹⁷

Pored prevoda pesmarice Harfa Siona, ključni momenat koji doprinosi verskom transferu dogodio se objavljivanjem prevoda Biblije na narodni jezik 1868. od strane Vuka Karadžića i Đure Daničića, koju su nazareni

i na rumunskom jeziku. U više brojeva, rumunski list *Foaia diecezana* objavljuje prevode članaka Vladimira Dimitrijevića o nazarenima, ili čak originalne članke na rumunskom jeziku koje je on napisao. Dimitrijević, u svojim studijama, na veoma detaljan način pruža i pregled onoga što je o nazarenima u tom vremenu pisano u štampi, a kao svojevrsni etnograf prikupljao je materijal na različitim mestima, posmatrajući i razgovarajući s nazarenima, te pruža izuzetno vredan uvid u okolnosti širenja novog pokreta, bez obzira na njegov anti-nazarenski stav i stil pisanja. Iako kritika nazarenskog učenja zauzima centralno mesto u njegovim studijama, one, takođe, sadrže i analizu opšteg stanja u društvu i crkvi, koje predstavljaju vredne doprinose razumevanju društvenih okolnosti vremena u kojem piše.

15 Bojan Aleksov, *Nazareni među Srbima*, 178.

16 Bojan Aleksov, *Nazareni među Srbima*, 181–182. Zmajevu saopštenje objavljeno je u listu *Zastava* 23. juna 1899.

17 Dimitrijević *Zašto se nazarenstvo siri*, 3.

Jovan Jovanović Zmaj i njegov prevod nazarenske pesmarice Harfa Siona na srpski jezik

16 (12. 13.)

4. О, СИОНЕ, ДАВАЈ МИ, КОЈЕЈ ВОЛЈОМ ДАВАШ,
 КАРНА БИ С' МОЖЕТИ? То обреше славно,
 По што је зарезан мој, Силом и силом к току,
 Свјетлости Богу тек И Хрсту дубоком.

5. СИОНЕ БИ КИДАШ' ОМ, КРАЈУ МУ С' ДОБЕ ЛИТИ
 У НЕПЧИНУ СЛОМ, ПАКА БИ ЗАР НАМ СЛАТИ,
 НАРОД ДАЈТЕ КИМ, СЛАВ'ТЕ МУ КИМ СМ,
 ДОСТАЈУ ХАЛУ, ЧАСУ, ПРАВОСЛАВ' МУ И!

6. ДИВНОСТИ ИДУ ДАК НЕБОСНО ИМЕНЕ МОЈЕ,
 ХЕРУВИ, СЕРАФИМ, СЛАЈУЈУ ГЛАСЕ МОЈЕ,
 И ЗАРФЕ ИДУ НАЈУ НА ЈОРИ С' ЧУЈЕ ТИМ',
 ДАЈУ СЕУ БОЈАК СЛУД СИМОНА ОРИ СЛМ.

7. А ОНО ВИСОКОГ ПРОВОСТА ПОДОБЛАТИ
 СЕДЕ И ВОСТАМ ЧЕТРИ СТОРА ДРОТА,
 ПОЈУ И ДАНО СЕ ПРУЖАЈУ' ВОСТА СЛАТИ
 БОГУ И СЛОМУ СЛОМ, КОЈ' БИ ЗА НАС РАДИТИ.

8. ПЕКА ЈЕ КРАЉИНО БОГ, И ОНА К'О ОТАЦ МОЈА,
 И КРАЉИНО СЛОМ ДУХ! ПОЈУЈУ ВО ГРУДИ ЧИСТИ;
 ПОЈУЈУ СЛОМ ЧУЈ: ДА ПЕКА ЖИЛА ТИМ,
 НЕ КРЕТОЈ ВОЛЈАШ' ТРОЈИЦА БОГА СЛОМ!

12. НАХВАЉЕНИЦА ЗА ВОКЦИЈА ДОБРОЧИНСТВА.

На име број 12. 02. 75.

1. ГОСПОДЕ БОЖЕ НАМ, ХВАЉИМО ТЕБЕ ДИВНО,
 ЕЛИ СЕ ПРОШЕМО НАМ СЛОДУИ'О МЛОСТИВНО,
 ЕЛИ ДОБРОМ ВОЉНОМ ТИ НАМ КРАЈИ ГРЕШНОМ КРУТ;
 ПЕКАЈ' НАМ КРАЈИ ДАР ЗА ТИМ И ЗА ДУХ.

2. ТАКО СЕ И СЛАД ТИМ ПЕКАЈ' НАМ БЛАГОСЛОВ,
 ДАРЈА ЗА НЕВЕРИТАЈ ЖИВОТНА ТИОЈА СЛОМ;
 ЗА ДОБРОЧИНСТВА ТИ ЦРКВИ НАМ ХВАЉЕ СЛОМ,
 С ПОЈУКА ВОРЕ СЛО СЕТКИ И ВОЈИМ НАМ.

3. БОЈАЈУ НАМ ДИЈОМ РЕЧ, СЛОСЕНА ДА ИВНО,
 ДА УСТ'НА И ГРАНО, СЛАВНОСТИ ТЕБЕ ДИВНО;
 ПИ КРАЈИ НАМ КРУТ ПЕКАЈИМО МОЈ И СЛО,
 МЛАКОМО ВОЉАЈ НАМ, ДА ДОСТАВИМО РАЈ.

17 (12. 14.)

4. ПЕКАЈИМО СЛОМ НАМ ЧУЈ, ЗА ТИОЈУ СЛАВНО, БОЖЕ,
 ДАЈ ДА ТЕ УМ НАМ СЛОМ И БОЈА КРАЈИМО' МОЈА,
 СЛОМ ТЕ И СЛОМ ПЕКАЈИМО СЛОМ НАМ СЛО,
 ДУХ НАМ ПЕКАЈИМО ТИМ, ДА ДУХ НАМ КРАЈИМО' ПЕКАЈИМО.

13. ПАСТИР И СТАДО.

1. П-су-се, СЛОМ НАМ, ОД СЛОМ ХА-
 ЛО-НА ТИО-ЈЕ БЛАГОСЛОВ БУА! РА-ДИ-ЈЕ С' ТИ-О-
 НА-РЕД ТИО, СЛО-ТО ТИ ПЕ-КА-ЈИМО-
 МОЈ, ПЕ-КА-ЈИМО СЛОМ ЧУЈ: ДА ПЕКА ЖИЛА ТИМ,
 НЕ КРЕТОЈ ВОЛЈАШ' ТРОЈИЦА БОГА СЛОМ!

koristili. Daničićev prevod psalama pojavio se na ćirilici i na latinici 1864. godine, zajedno s trećim izdanjem prevoda Vukovog Novog zaveta. Tokom naredne tri godine, Daničić je preveo ostatak Starog zaveta, uz komentare i sugestije koje su mu dali Jernej Kopitar, Franc Miklošić i Edvard Milard, ispred Britanskog biblijskog društva.¹⁸ Kada se pojavio prevod Svetog pisma na narodni jezik, prema Branku Bjelajcu, dogodila se mala kulturna revolucija. Kako navodi Bjelajac, „Vuk je prevodio Novi zavet sa takozvanog crkvenoslovenskog prevoda, ali je tokom rada često konsultovao Luterov prevod na nemački jezik.“¹⁹ Interesovanje za objavljeni prevod na narodni jezik bilo je veliko. Nazareni su aktivno delili Bibliju, koju su dobijali od Biblijskog društva. U jednom pismu Ilarionu Ruvarcu, Đura Daničić daje komentar na pitanje da li je Vuk Karadžić doprineo širenju nazarenstva objavljivanjem Novog zaveta na narodnom jeziku:

Ja mislim da se ne može reći da je Vuk prokrčio put nazarećanima: kad bi tako bilo onda bi sva Evropa od davna bila nazaretska. Mislim da našem narodu ne mogu već ni nazarećani pomoći, jer su se i za nas i za ostale dockan pojavili. (pismo br. 41, od 12. maja 1870. godine)²⁰

Ćinjenica je da je dostupnost Biblije i njena distribucija zahvaljujući kolporterima Britanskog biblijskog društva, osnažila i omogućila rast i razvoj evanđeoskih zajednica, koje su svoje učenje zasnivale na ćitanju Svetog pisma na vernicima razumljivim jeziku. Značajnu ulogu u distribuciji Biblije, kao i u komunikaciji i slanju izveštaja o potrebama za štampanim primercima Biblija, imao je Nemaac Vilhelm Lihtenberger koji iz Nemačke dolazi u Beograd 1868. godine gde ostaje do svoje smrti 1923.²¹ Lihtenberger je putovao kolima s konjskom zapregom od sela do sela i prodavao Biblije, a prema izveštaju za 1917. godinu, prodao je 798 primeraka Biblije, 3.655 primeraka Novog zaveta i 7.658 primeraka razlićitih delova Biblije.²²

U svom dnevniku, Lihtenberger beleži:

18 Kuzmić, 265.

19 Branko Bjelajac, „Protestantizam i Sveto pismo u Srbiji“, u: Dragoljub B. Đorđević, Dragan Todorović (ur.) *500 godina protestantske reformacije* (Niš: JUNIR, 2017), 8.

20 Radivoje Vrhovac, *Karakter i rad Đure Daničića* (Novi Sad: Matica Srpska, 1923), 114–115.

21 Bjelajac navodi da će Lihtenberger kasnije postati i sveštenik metodistićke crkve u Novom Sadu, a njegova kćerka Marija, jedini oficir Vojske spasa (eng. *Salvation Army*) na prostoru Jugoslavije. O osnivanju Vojske spasa u Beogradu i ulozi Marije Lihtenberger više u: Драшко Ђеновић, „Марија Франциска Лихтенбергер“, у: Бранко Бјелајац, *Протестантизам у Србији. Прилози за историју реформацијског наслеђа у Србији*, други део (Београд: Сотериа, 2010), 257–261.

22 Бранко Бјелајац, *Протестантизам у Србији. Прилози за историју реформацијског наслеђа у Србији*, други део (Београд: Сотериа, 2010), 232

РДЗУК Р.19Ср II.240.1

13211

Н О В И З А В Ј Е Т

ГОСПОДА НАШЕГА

ИСУСА ХРИСТА.

ПРЕВЕО

ВУК СТЕФ. КАРАѢИЃ.

1864

ПОДАЊИ А. РАЈХАРДА И ДР. ЛУ
У БЕЧУ.

*Prodavci Biblija u Srbiji,
Lihtenberger i Čimerman*

U Vranju je jedan trgovac želeo da kupi Bibliju, ali je čuo da su Biblije protestantske. Nije verovao ljudima, nego je želeo sam da se u to uveri. Uzeo je jedan primerak, vratio se sledećeg dana s njim i rekao: „Tri sata sam sedeo sa sveštenikom i učiteljem, kako bismo uporedili ovu knjigu sa crkvenim knjigama, nismo pronašli greške, i sada želim da kupim Biblije svojoj deci.“ To je i učinio. U periodu od 1869. do 1871. uglavnom sam putovao po Turskoj. Gradovi Niš, Vranje, Pirot, Leskovac, Prokuplje i Kuršumlija tada su pripadali Turskoj. Kada sam na kraju stigao u Leskovac, turska policija je najpre htela da proveriti moje knjige, ali gradom se kao požar pronela vest da je iz Beograda došao prodavac knjiga i doneo Sveto pismo. Došlo je mnogo ljudi, duhovnika, učitelja, trgovaca i drugih koji su hteli da vide moje knjige, sedeli su satima i čitali ih.²³

U Kraljevini Srbiji, nazarenstvo se širi u Obrenovcu i Beogradu, kao i u okolini Arandjelovca, gde su se vernici sastajali po privatnim kućama. Centar nazarenstva u Srbiji bio je Obrenovac, dok su zajednice osnovane u Arandjelovcu, Aleksincu, Nišu, Leskovcu, Kruševcu. Filantrop i pripadnik Slobodne crkve Škotske, Fransis Makenzi, dolazi 1877. u Obrenovac kako bi podržao nazarene, a obilazi i one koji su

²³ *Ibid.*, 12, prema: Zoran Šikanja, *Vilhelm Lihtenberger: prodavac Biblija iz Beograda*, neobjavljeni rukopis, Beograd, 2015.

Fransis Makenzi (1833–1895)

u beogradskim zatvorima. O Makenzijevoj podršci nazarenima, pisao je i Čedomilj Mijatović „On se dosta lično interesovao za Nazarene, i to iz dva uzroka: prvi, zato što su ti jedini ljudi u Srbiji koji su se sastajali da se, opet na svom narodnom jeziku mole, a drugo zato što mu se kao čoveku rođenom i odraslom u slobodnoj Engleskoj činilo da vlast nije imala prava da zatvara ljude samo zbog njihovog sastajanja da se Bogu mole“.²⁴ Makenzi je bio veoma naklonjen protestantskim, nekonformističkim idejama, pa samim tim i učenjima nazarena, budući da je pripadao Slobodnoj crkvi Škotske. On u Beogradu kupuje imanje na Vračaru 1888–1889. gde podiže kapelu koju naziva Sala mira, kao mesto okupljanja ne samo vernika određene veroispovesti, već svih onih koji su želeli druženje i obrazovanje. Radmila Radić navodi da je Makenzi, kao evangelizator, verovao da propovedanje jevanđelja treba učiniti dostupnim i sekularnoj zajednici na nacionalnim jezicima. Nailazio je i na mnogo osude od strane Srpske crkve, ali je

²⁴ Fransis H. Makenzije od Čedomilja Mijatovića, *Male novine*, 3/7. septembar 1895. u Beogradu.

Sala mira (levo) i početak Englezovca u Beogradu

nastavio u svojoj nameri da širi biblijska učenja u Srbiji.²⁵ Mijatović i Makenzi pokreću časopis *Hrišćanski vesnik: časopis za duhovnu hrišćansku nauku i crkvenu književnost*, kako bi doprineli moralnoj obnovi u vreme kada je Crkva prolazila kroz duboku krizu.²⁶ Mijatovićev stav prema nazarenima, vidi se i u knjizi koju je napisao kada je postao poslanik Srbije u Londonu:

U Srbiji neki od njih osuđeni su na dvadeset godina robije zbog odbijanja da služe vojsku. Oni s radošću izdržavaju tako strogu kaznu koju im savest nameće nikad ne izgovorišući reč protesta. To je potpuno pošten i istinoljubiv svet. Imao sam prilike da prisustvujem njihovim 'skupštinama' i mogu da posvedočim iskrenost i revnost njihovih spontanih molitava.²⁷

25 Radmila Radić, *The Mission of the British Young Men's Christian Association in the Kingdom of Yugoslavia*. (Belgrade: INIS, 2019), p. 14.

26 O Mijatoviću više u: Слободан Г. Марковић, *Гроф Чедомил Мјатовић, Викторјанац међу Србима* (Београд: Правни факултет Универзитета у Београду, 2006).

27 Chedo Mijatovich, *Servia and the Servians* (London: Sir Isaac Pitman & Sons), str. 53

Kako navodi Bjelajac, „Mijatović svedoči da je srpska država znala da su nazareni bili građani i hrišćani za primer, prijatni, voljni da poslušaju, iskreni, jednodušni, skromni i poslušni zakonu u svemu osim da nisu hteli da nose oružje kao vojnici i da se zaklinju pred sudom. U tom smislu, njihovo veroispovedanje došlo je u sukob s vojnim zakonima jer su odbijali da služe vojni rok pod oružjem, što je bila zakonska obaveza svakog državljanina Srbije. Stoga su sudovi donosili najoštrije moguće kazne za nazarene. Mijatović tvrdi da je kazna uvek bila dvadeset godina robija uz prinudni rad, međutim, kako su nazareni bili poštteni, dobrodušni i dobri radnici, ubrzo bi stekli poverenje zatvorskih starešina, pa bi bivali puštani na slobodu i pre isteka kazni, ili bi im život u kazamatima bio olakšan jer su prekomandovani na lakše zadatke.“²⁸

Pojava i širenje nazarena od samih početaka je bilo na meti napada pravoslavnog stanovništva, a posebno sveštenstva, budući da su smatrani za „agente Biblijskog društva“ i „strani element s misionarskim namerama“. Hapšenja i progonstva nazarena bila su česta pojava od samih početaka pojave zajednice zbog odbijanja vernika da nose oružje i polažu zakletvu. Prema ugarskim izveštajima u Srbiji je 1891. bilo 80 nazarena u zatvorima.²⁹ Precizni demografski podaci o broju nazarena u periodu njihovog najvećeg širenja krajem XIX veka su oskudni. Aleksov iznosi pojedine podatke na osnovu izveštaja britanskih kveкера, da ih je u Ugarskoj 1875. godine bilo između 60.000 i 100.000 u oko 60–70 zajednica.³⁰ Progona nazarena dodatno su ojačali njihove unutrašnje veze i uticali na opstanak zajednice i u narednim decenijama.

Verski transfer: primer baptista i uloga Britanskog biblijskog društva

Baptizam, kao evanđeoski pokret nastaje u okviru evropskog protestantizma u Engleskoj i Holandiji početkom XVII veka. Izdvajanjem iz engleskog puritanizma i u dodiru sa holandskim menonitima, bivši anglikanski sveštenik Džon Smit i Tomas Helvis osnivaju 1609. godine u Holandiji prvu baptističku crkvu. Pod uticajem anabaptista, Džon Smit formuliše baptističku doktrinu koja je osnovu imala u krštavanju odraslih vernika. U načelu svog učenja, baptisti najveći značaj pripisuju ličnom doživljaju Boga i duhovom preporodu, a spasenje nastupa samo ponovnim rođenjem i nakon toga krštenjem. Istoričar baptizma, Valter Šurden,

28 Branko Bjelajac, „Frensis Makenzi – prijatelj Srbije: pravoslavni dobrotvor i zaštitnik verskih manjina“ *Religija i tolerancija*, vol. 10, no. 17 (2012), 113–124.

29 Бојан Алексов, *Назарени међу Србима*, стр. 112

30 *Ibid.*, стр. 126.

*Baptističko krštenje na reci
(Arhiva baptističke crkve u Beogradu)*

definisao je „četiri slobode“ u baptističkoj teologiji: duhovna, crkvena, biblijska, religijska.³¹ Baptistički pokret doživljava snažnu ekspanziju u Sjedinjenim Američkim Državama, posebno tokom perioda velikog buđenja, posle 1790. godine. Iako baptizam nastaje u Holandiji, pokret se veoma brzo putem mreža misionara širio Evropom, prvo u Nemačkoj, potom u Danskoj, Austriji, Poljskoj, pojedinim delovima Rusije i na Balkanu. Istorija baptizma veoma je dinamična i bogata. Ono što bih naglasila jeste osnivanje baptističkog misionarskog društva 1792. od strane Vilijema Kerija. Na prvom baptističkom kongresu u Londonu 1905. godine, osniva se prvi Svetski savez baptista.³²

Za verski transfer u kontekstu baptista, ključnu ulogu imao je nemački propovednik Johan Gerhard Onken koji je osnovao prvu baptističku zajednicu u Hamburgu i imao veliki uticaj na razvoj modernog baptističkog pokreta u kontinentalnoj Evropi. Pojedini Nemci iz Austrougarske

31 Walter Shurden, *The Baptist Identity: Four Fragile Freedoms* (Macon, Georgia: Smyth and Helwys Publishing, 1993).

32 Александра Ђурић Миловановић, *Двоструке мањине у Србији*, стр. 98

dolaze u kontakt s Onkenom, prihvataju baptističko učenje i počinju da propovedaju. Širenje baptizma prema američkom istoričaru Džonu Hopperu odvijalo se u nekoliko pravaca.³³ Prvi je bio putem vernika, koji su prošli proces konverzije u drugim zemljama i vratili se u svoju, započevši misionarski rad. To je bio slučaj s prvim baptistima u Novom Sadu, mađarskim bračnim parom, Francom i Marijom Tabori, koji su se krstili u Bukureštu 1862. od strane jednog nemačkog propovednika i nešto kasnije postali kolporteri Biblijskog društva u Sarajevu.³⁴

Drugi pravac širenja baptizma jeste putem međunarodnih udruženja, pre svega kada se 1804. godine u Engleskoj osniva Britansko i inostrano Biblijsko društvo (eng. *British and Foreign Bible Society*). Društvo je osnovano kao ne-denominacijska hrišćanska mreža sa misijom da Biblije učini dostupnijim na različitim jezicima, uz prevodilački rad, štampu i distribuciju Biblije. Biblijsko društvo predstavljalo je veoma važan kanal za širenje učenja evanđeoskih hrišćana u istočnoj i jugoistočnoj Evropi tokom XIX veka. Osnovani su sistem lokalnih predstavništava s centralom u Londonu. Tokom druge polovine XIX veka, imali su nekoliko putujućih trgovaca – kolportera koji su prodavali Bibliju. Petar Kuzmič navodi da je rad i delovanje Biblijskog društva među južnim Slovenima, značajno doprineo verskom i kulturnom napretku u ovom delu Evrope.³⁵ Najveći značaj Biblijskog društva imala je njegova uloga u podršci prevodu Biblije na narodni srpski jezik, što može da se smatra za ključni događaj kada je reč o verskom kulturnom transferu XIX veka.

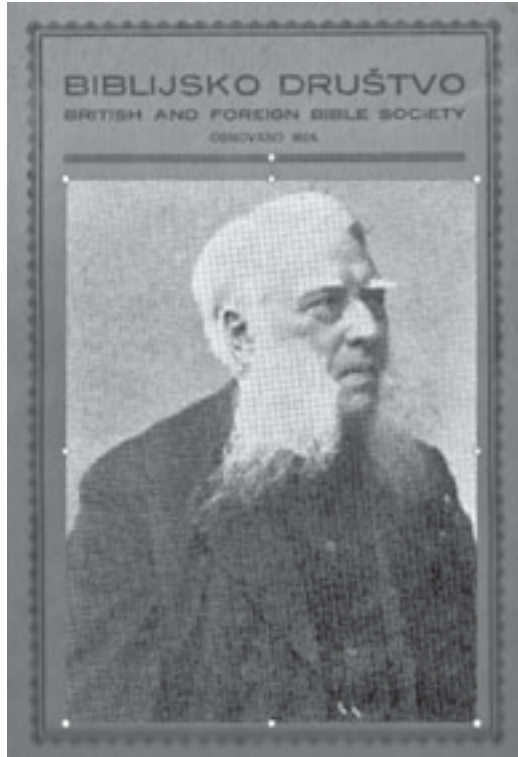
Pored Onkena, jedan od lidera prenošenja odnosno transfera baptizma kao novog verskog učenja, bio je i Edvard Milard, koji u Beču osniva Biblijski centar 1868. godine. Od tada u Beograd počinju da dolaze prvi kolporteri. Do kraja 1860. Milard je imao oko 40 kolportera koji su radili za njega, iz različitih denominacija, najviše luterana. Milard je tražio kolportere koji su imali znanje nekoliko jezika, pre svega one koji su znali mađarski, nemački, srpski ili češki.³⁶

33 Видети: David John Hopper, *A History of Baptists in Yugoslavia 1862–1962* (Fort Worth: Southwestern Baptist Theological Seminary, 1997).

34 О развоју баптизма у Новом Саду више у: Александра Ђурић Миловановић, „Еванђеоски хришћани на Дунаву. Развој баптизма у Новом Саду”, у: Ђорђе С. Костић (ур.) *Дунавом од Бездана до Београда* (Београд: Балканолошки институт САНУ, 2012), стр. 83–98.

35 Peter Kuzmič, “The Bible Society’s South Slavic Bible in the Balkan Maelstrom” in *Sowing the Word, The Cultural Impact of the British and Foreign Bible Society, 1804–2004*, Stephen Batalden, Kathleen Cann, John Dean (eds.), (Sheffield: Sheffield Phoenix Press, 2004), p. 267; William Canton, *A History of the British and Foreign Bible Society*, Vol. III (London: J. Murray, 1910), p. 202

36 Ian Randall, „Nineteenth-Century Bible Society Colporteurs in Eastern Europe“, *Journal of European Baptist Studies*, 2012.

*Baptistički propovednik iz Engleske, Edvard Milard
(Arhiva Baptističke crkve u Beogradu)*

Onken na Balkan šalje Avgusta Libiga kao misionara u Bosni i centralnoj Srbiji, a tokom putovanja Libig je krstio nekoliko ljudi. Putem misionara-kolportera, baptisti dobijaju sve više vernika i prva crkva osnovana je u Novom Sadu kao misionarska stanica budimpeštanske crkve 1892, s većinom vernika Nemaca i službom na nemačkom jeziku. Kasnije su misionari počeli da propovedaju i na drugim jezicima među ostalim etničkim grupama: Mađarima, Slovacima, Rumunima i Srbima. Značajnu ulogu u širenju baptizma imao je Hjanrih Majer koji se krstio nakon boravka u Galiciji i Odesi, odakle prelazi u Peštu i, pod uticajem Milarda, postaje biblijski kolporter. Majer 1873. počinje da vodi lokalnu baptističku crkvu u Budimpešti koju posećuje Adolf Hempt iz Novog Sada. Majer kasnije u potpunosti napušta aktivnosti Biblijskog društva i posvećuje se evangelizacijama Nemaca u Podunavlju. Među njima bila je i zajednica u Novom Sadu, u koju dolazi 1875. i krsti nekoliko vernika na Dunavu, koji nakon toga odlaze u okolna mesta i osnivaju lokalne baptističke crkve. Prva samostalna grupa novosadskih vernika, organizuje se tek 1891. nakon dolaska iz pastora Julijusa Petera iz Beča, u kojem je završio teološko obrazovanje na Baptističkom seminaru u Hamburgu,

22923

Brüderverzeichnis Nr. 84 †

Name: Barbulowitz

Vorname: Svetozar

Geburts-Tag: 20. Januar

Jahr: 1856

Ort: Bersopalanka

Heimatsberechtigt: Serbien

Früherer Beruf: Schwager

Eintritt: 17. August 1881

Austritt: 1882

Einsegnung: _____

Bemerkungen: Während des Krieges 1914 durch eine
Granate getroffen, in Folge davon erblindet.
Er kommt aus hier, um einen Botschafter durchzumachen
ging in die Blindenanstalt nach L. B.
Arbeiter in Serbien, Signal, im J. 1914/15
starb plötzlich am 20. April 1912
(seine Schriften fehlen 1912)

Svetozar Barbulović u biblijskoj školi u Beču

mestu gde su se školovali mnogi baptistički propovednici širom Evrope. Njegovim dolaskom, crkva u Novom Sadu postaje samostalna crkva i odvaja se od budimpeštanske. Baptisti su svoje učenje širili i prenosili među svim etničkim grupama, na različitim jezicima, iako je u svakoj etničkoj grupi bilo lidera koji su kasnije bili i glavni inicijatori osnivanja novih lokalnih crkava.

Širenje baptizma u Beogradu, zabeleženo je 1889. kada Majer krsti ženu iz Beograda, ali je pre toga prvi Srbin baptista bio Svetozar Barbulović koji je izgubio vid u Srpsko-turskom ratu. On je u Beču, gde je bio na operaciji, prihvatio baptizam. Barbulović je kršten u Beču 1880, nakon čega je u biblijskoj školi u Švajcarskoj bio od avgusta 1881. do kraja 1882. Posle je bio u Francuskoj, pa opet u Austriji, a u Beograd je došao 1885. godine, gde praktično postaje pastor crkve.³⁷ Po povratku, Makenzi je pomagao Barbuloviću. Skupovi baptista u Beogradu, održavani su u privatnim kućama sve do Prvog svetskog rata.

³⁷ Podatak dobijen od pastora Baptističke crkve u Beogradu, Daneta Vidovića, januar 2023.

Za razliku od nazarena koje su vlasti proganjali zbog učenja, baptisti nisu imali problematičan odnos, osim što su vlasti brinule o sličnosti s nazarenima. Aktivnosti baptista, širenje i osnivanje novih zajednica među različitim etničkim grupama, uglavnom se intenzivira posle Prvog svet-skog rata. Prema izveštaju koji je predstavljen 1905, na Svetskom savezu baptista u Londonu, u južnoj Ugarskoj bilo je 100 vernika i 9 baptističkih crkava. Baptistički pokret značajnije napreduje posle Prvog svetskog rata, odnosno u međuratnom periodu, što hronološki prevazilazi okvire ovog rada.

Verski transfer na primeru metodista

Tokom XVIII veka u okvirima anglikanske crkve dolazi do velike verske obnove čiji je pokretač bio propovednik Džon Vesli, sin pastora anglikanske crkve. Tokom studija na Oksfordu, s mlađim bratom pokreće društvo za negovanje duhovnog života. Zbog posebnog načina proučavanja Biblije, koji je za cilj imao duhovno podsticanje, pomoć drugima kroz dobra dela, nazvani su metodistima. Temelj metodističke doktrine zasnovan je na opravdanju verom, kao i na ponovnom rođenju i pokajanju.³⁸ Do 1739. godine, postaju veoma aktivni evangelizatori, a njihovo učenje karakteriše i stroga disciplina – pravila, po kojima su i dobili naziv. Kako navodi T. Branković, „Braća Vesli, zajedno sa Džonom Vitvildom, započeli su 1738. godine sa javnim propovedanjem među anglikanskim vernicima svog metoda duhovnog preobražaja i izmene načina života. Kako su zadobijali sve više pristalica londonski biskup anglikanske crkve zabranio je propovedanje u crkvama te biskupije. Oni su zatim propovedanje nastavili putujući po mnogim mestima u unutrašnjosti Engleske i zadobili veliki broj pristalica.“³⁹ Kao pokret nastao unutar anglikanske crkve, metodizam postaje pokret svetskih razmera, ali i pokret koji je aktivno uključio žene. Organizovana delatnost žena počela je 1868. godine kao žensko udruženje za domaću misiju, kasnije poznato kao Metodistička ženska služba.⁴⁰

Osnivanje metodističkog pokreta i verski transfer u okvirima ove zajednice, u vezi je s nastankom i razvojem društva Plavi krst, koje je osno-

38 Detaljniji pregled o metodizmu videti u: Kenneth Cracknell, Susan J. White. *An introduction to World Methodism* (Cambridge: Cambridge University Press, 2005). O metodistima u Jugoslaviji, videti: Paul Mojzes, „A History of the Congregational and Methodist Churches in Bulgaria and Yugoslavia“. Boston University, 1965.

39 Томислав Бранковић, *Протестантске заједнице у Југославији. Друштвени и политички аспекти деловања* (Београд: Православни богословски факултет, 2011), стр. 43.

40 Zorica Kuburić, *Verske zajednice u Srbiji i verska distanca* (Novi Sad: CEIR, 2010), str. 173

vano 1877. u Ženevi. Osnovna misija društva Plavi krst, bila je pružanje pomoći alkoholičarima putem vere u Boga, zagovaranjem apstinencije od alkohola.⁴¹ Društva Plavog krsta, osnovana su u mnogim gradovima u Ugarskoj, a na svojim okupljanjima koristili su pesmaricu nemačkih metodista *Frohe Botshaft*. Na poziv Plavog krsta (Modrog križa) u Novom Vrbasu, metodistički sveštenik iz Beča, Robert Meler, održava prve propovedi 1898. godine. Njegove propovedi imale su veliki uspeh u gradovima Bačke. Zato je Evangelička metodistička crkva poslala prve propovednike da žive i rade kao sveštenici u južnoj Ugarskoj. Prvi propovednik bio je Franc Gavrenka u Srbobranu, ali se on nije dugo zadržao zbog protivljenja lokalne luteranske crkve.⁴² Nešto kasnije, umesto Gavrenke iz Nemačke dolazi Oto Mele, a Bjelajac navodi da je odnos lokalne vlasti prema Meleu bio pozitivan, te da ga je narod kolokvijalno zvao „švapski popa“.⁴³ U prvim izveštajima metodističke konferencije u Nemačkoj, navodi se da je u južnoj Ugarskoj prisutno 7 misionarskih stanica, 15 krštenih vernika, 61 kandidat. Prva metodistička crkva osnovana je u Vrbasu 1904. godine pod nazivom Metodistička episkopalna crkva, a kasnije je više puta menjala naziv. Američki metodistički misionari dolazili su tokom XIX i početkom XX veka i imali ulogu u osnivanju novih zajednica među različitim etničkim zajednicama monarhije. Važno je istaći da su se nove zajednice osnivale među Mađarima i Nemcima u Bačkoj, nešto kasnije i među Slovacima, iako je broj Mađara bio najmanji. Većina članova Plavog krsta, kasnije postaju metodisti. Mojzes navodi da je većina pristalica prešla u metodizam, iako je bilo i onih koji su se priklonili baptistima, Crkvi slobodne braće, pentekostalcima.⁴⁴

Zaključak

Kada govorimo o verskim transferima, to se pre svega odnosi na ispitivanje elemenata dogme i verske prakse koji su preneseni na druge jezike u novom konfesionalnom i kulturnom kontekstu. Verski transferi imaju različite forme. Možemo posmatrati i analizirati verski transfer kao transfer verskih ideja, religijskih tekstova, verske prakse, koji imaju na uticaj na živote individua i zajednica, a samim tim i šireg društva. Jedan od ključnih primera verskog transfera jeste i prevođenje verske literature, a

41 Бранко Бјелajaц, *Протестантизам у Србији. Прилози за историју реформацијског наслеђа у Србији, први део* (Београд: Алфа и Омега, 2003), стр. 114.

42 *Ibid.* 115.

43 *Ibid.* 116.

44 Paul Mojzes, „The Methodist Church in Yugoslavia from 1945 to 1865: A case study of an Ecumenical Protestant „Free Church“ in a Hostile Environment“, *Occasional Papers on Religion in Eastern Europe*, vol. 38, issue 3, (2018), p. 20.

tokom XIX veka najznačajniji verski kulturni transfer u prevodilaštvu bilo je objavljivanje prevoda Biblije na srpski jezik. Verski transfer neodvojiv je od mobilnosti verskih ideja, koje su u ovom tekstu prikazane u kontekstu pojave i širenja evanđeoskih zajednica koje su bile uslovljene misionarskim aktivnostima, kao i na distribuciju verske literature od strane Britanskog biblijskog društva. Evanđeoski pokreti širili su se prostorom jugoistočne Evrope najviše u drugoj polovini XIX veka, a u tome su važnu ulogu imali kolporteri Britanskog biblijskog društva. Verski transfer ne bi bio moguć bez poznavanja jezika koji su se govorili na prostoru Austro-ugarske monarhije, prevođenja pesmarica, verskih tekstova i pamfleta na različite jezike. U ovom radu prikazano je kako je pojava nekoliko novih protestantskih zajednica nazarena, baptista i metodista, predstavljala primere verskih transfera iz Evrope u Srbiju u XIX veku. Učenja evanđeoskih zajednica preneli pre svega Nemci, nešto kasnije Mađari među ostalo stanovništvo Austro-ugarske monarhije i Kraljevine Srbije, a ključnu ulogu u verskom transferu imale su publikacije i njihova dostupnost na različitim jezicima. Pojava i širenje novih protestantskih zajednica, njihova neposrednost i dostupnost propovedi na različitim jezicima na razumljivom i jednostavnom jeziku, kao i uloga pevanja himni u zajednicama, uticala je na razvoj novog oblika pobožnosti koja će i tokom XX veka uticati i doprineti promenama i u okvirima Srpske pravoslavne crkve, razvojem bogomoljačkog pokreta.⁴⁵ Uticaji i prenošenje verskih ideja iz centralne Evrope na prostor Srbije, trajno će izmeniti religijsku, a time i kulturološku sliku ovog dela Evrope.

Literatura:

- Алексов, Бојан, *Назарени међу Србима. Верска трвења у јужног Угарској и Србији од 1850. до 1914* (Београд: Завод за уџбенике, 2010).
- Bethmont, Rémy and Aude de Mézerac-Zanetti, "Introduction – Cultural Transfers in Religion: Circulating the Book of Common Prayer in Europe", *Revue Française de Civilisation Britannique* [Online], XXII-1, (2017), 1–28.
- Бјелајац, Бранко, *Протестантизам у Србији. Прилози за историју реформацијског наслеђа у Србији, први део* (Београд: Алфа и Омега, 2003).
- Idem, „Frensis Makenzi – prijatelj Srbije: pravoslavni dobrotvor i zaštitnik verskih manjina”, *Religija i tolerancija*, Vol. 10, No. 17 (2012), 113–124.
- Idem, „Protestantizam i Sveto pismo u Srbiji“, u: Dragoljub B. Đorđević, Dragan Todorović (ur.), *500 godina protestantske reformacije* (Niš: JUNIR, 2017).
- Бранковић, Томислав, *Протестантске заједнице у Југославији. Друштвени и политички аспекти деловања* (Београд: Православни богословски факултет, 2011).

45 Aleksandra Đurić Milovanović, Radmila Radić, *Orthodox Christian Renewal Movements in Eastern Europe* (Cham: Palgrave Macmillan, 2017).

- Canton, William, *A History of the British and Foreign Bible Society*, Vol. III (London: J. Murray, 1910).
- Cracknell, Kenneth, White Susan J., *An introduction to World Methodism* (Cambridge: Cambridge University Press, 2005).
- Dubrau, Alexander A., Davide Scotto and Ruggero Vimercati Sanseverino (eds.), *Transfer and Religion Interactions between Judaism, Christianity, and Islam from the Middle Ages to the Twentieth Century* (Tuebingen: JCB Mohr, 2021).
- Ђеновић, Драшко, „Марија Франциска Лихтенбергер”, у: Бранко Бјелајац, *Протестантизам у Србији. Прилози за историју реформацијског наслеђа у Србији*, други део (Београд: Сотериа, 2010), 257–261.
- Ђурић, Миловановић, Александра, „Еванђеоски хришћани на Дунаву. Развој баптизма у Новом Саду”, у: Ђорђе С. Костић (ур.), *Дунавом од Бездана до Београда* (Београд: Балканолошки институт САНУ, 2012), 83–98.
- Eadem, *Двоструке мањине у Србији. О посебностима у религији и етничитету Румуна у Војводини* (Београд: Балканолошки институт САНУ, 2015).
- Đurić Milovanović, Aleksandra, and Radmila Radić (eds.), *Orthodox Christian Renewal Movements in Eastern Europe* (Cham: Palgrave Macmillan, 2017).
- Gratz, Delbert L., *Bernese Anabaptists and their American Descendents* (Scittdale PA: Herald Press, 1953).
- Hopper, David John, *A History of Baptists in Yugoslavia 1862–1962* (Fort Worth: Southwestern Baptist Theological Seminary, 1997).
- Kuburić, Zorica, *Verske zajednice u Srbiji i verska distanca* (Novi Sad: CEIR, 2010).
- Kuzmić, Peter, “The Bible Society’s South Slavic Bible in the Balkan Maelstrom”, in Stephen Batalden, Kathleen Cann, and John Dean (eds.), *Sowing the Word. The Cultural Impact of the British and Foreign Bible Society, 1804–2004* (Sheffield: Sheffield Phoenix Press, 2004).
- Марковић, Слободан Г., *Гроф Чедомил Мјјатовић, Викторјанац међу Србима* (Београд: Досије и Правни факултет Универзитета у Београду, 2006).
- Mijatovich, Chedo, *Servia and the Servians* (London: Sir Isaac Pitman & Sons, 1908).
- Mojzes, Paul, *A History of the Congregational and Methodist Churches in Bulgaria and Yugoslavia* (Boston: Boston University, 1965).
- Idem, “The Methodist Church in Yugoslavia from 1945 to 1865: A case study of Ecumenical Protestant ‘Free Church’ in a Hostile Environment”, *Occasional Papers on Religion in Eastern Europe*, Vol. 38, No. 3, (2018), 1–38.
- O’Reilly, William. “Ireland in the Atlantic World: Migration and cultural Transfer”, in *The Cambridge History of Ireland* (Cambridge University Press, 2018), 385–408.
- Radić, Radmila, *The Mission of the British Young Men’s Christian Association in the Kingdom of Yugoslavia* (Belgrade: INIS, 2019).
- Randall, Ian, “Nineteenth-Century Bible Society Colporteurs in Eastern Europe”, *Journal of European Baptist Studies* (2012).
- Shurden, Walter, *The Baptist Identity: Four Fragile Freedoms* (Macon, Georgia: Smyth and Helwys Publishing, 1993).
- Vrhovac, Radivoje, *Karakter i rad Đure Daničića* (Novi Sad: Matica Srpska, 1923).

Aleksandra Djurić Milovanović,
Institute for Balkan Studies
of the Serbian Academy of Sciences and Arts

Religious Transfer Europe-Serbia in the 19th Century: Nazarenes, Baptists and Methodists and the role of the British Bible Society

Abstract: The theory of cultural transfer usually includes the field of intellectual history, literature, material culture, art, and science, but it can very well be applied to the religious sphere to examine the exchange and influence of religious ideas or religious practices. Religious transfers and the mobility of religious practices have been the subject of research in individual studies, although religious transfer is most often seen as a part of cultural transfer in the broadest sense of the word. This paper focuses on the emergence of Evangelical or neo-Protestant communities in the 19th century that developed in different parts of Central Europe. Due to their missionary efforts and the mobility of religious ideas, Nazarenes, Baptists and Methodists were the first neo-Protestant communities in South Hungary and the Kingdom of Serbia. They found new followers among different ethnic groups: Hungarians, Slovaks, Germans, Serbs, and Romanians, who had very diverse religious backgrounds: Roman Catholic, Christian Orthodox, Lutheran, and Reformed. The most significant form of religious transfer in the 19th century was the appearance of the first translation of the Bible into the Serbian language. The paper underlines the important role of the British Bible Society in distributing and printing the Bible, making it available especially among neo-Protestant believers.

Keywords: religious transfer, neo-Protestants, Evangelicals, British Bible Society, translation.